

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрова Г.О. Просторовий континуум історичної прози (на матеріалі повістей В. Будзиновського). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С. 138–144
2. Ицкович Т.В. Категория хронотопа в текстах религиозного стиля (к постановке вопроса). *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2011. № 13. С. 112–118.
3. Козлов Р.А. Художній час та простір у драматургії. *Вісник Запорізького державного університету*. 1999. № 1. С. 60–63.
4. Котович Т.В. Развивая теорию хронотопа. *Хронопол и окрестности* : юбилейн. сборник в честь Николая Панькова. Уфа : Вагант. 2011. С. 130–145.
5. Мельников Н.М. Особенности влияния экономических кризисов на смену парадигм экономической теории. *Дискуссия*. 2012. № 2 (20). С. 67–71.
6. Меркулова И.И. Хронотоп дороги как объект изучения и преподавания. *Интеграция образования*. 2006. № 4. С. 232.
7. Пластинина Н.А. Феномен хронотопа как метод филологического анализа текста. *Вестник Нижневартковского государственного университета*. 2013. № 2. С. 42–46.
8. Сагитова Г.Р. Художественное пространство и время в драматургии А. Гилязева. *Вестник Башкирского университета*. 2007. Т. 12. № 3. С. 106–109.
9. Фатихов С.П. Проблемы пространства и времени в социально-гуманитарном познании: становление понятия хронотопа. Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования : XV Международная конференция памяти профессора Л.Н. Когана, 20–23 марта 2012 г., Екатеринбург. Екатеринбург : УрФУ, 2012. С. 1202–1206.
10. Хализев В.Е. Драма как род литературы (Поэтика, генезис, функционирование). Москва : Изд-во Московского ун-та, 1986. 264 с.
11. Weymann U. Kathrin Röggla: Wir schlafen nicht. Literaturhaus Wien, 2010 URL: <http://www.literaturhaus.at/index.php?id=8633>
12. Röggla K. Wir schlafen nicht. Deutscher Theaterverlag. 22 с.

УДК 821

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.56>

СТУДІЇ ДИЗАБІЛІТІ В ТРАНСАТЛАНТИЧНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПРОСТОРИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

DISABILITY STUDIES IN THE TRANSATLANTIC ENGLISH SPACE OF THE END OF THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURIES

Маланій Н.І.,

orcid.org/0000-0002-9302-6212

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У контексті сучасних викликів, як-от жертви Революції Гідності й численні втрати й каліцтва під час військової агресії Росії проти України, перед нашою науковою спільнотою актуальним постає питання вивчення дизабіліті з огляду на його поліаспектний характер і міждисциплінарні зв'язки. Цінним у цьому контексті є досвід країн Заходу, які давно застосовують інклюзивний підхід до розв'язання проблем тілесних Інших. Їхні ціннісні орієнтири сформувалися в другій половині ХХ століття під час як складних внутрішніх трансформацій, так і жорсткого протистояння з комуністичними режимами. Тому трансатлантичні держави під натиском громадськості змушені були стати на шлях прогресивного еволюційного розвитку в питаннях прав найбільш незахищених верств населення. У вирі цієї непростой боротьби й закладено фундамент студій дизабіліті.

Гуманітарні дослідження ненормативної тілесності в Україні представлені поодинокими розвідками. У 2011 році за допомоги канадських громадських організацій опубліковано навчальний посібник «Інвалідність та суспільство». У філософській площині Вікторія Суковата прослідкувала спільність і відмінність у вживанні й застосуванні термінів «дизабіліті» та «інвалідність», довівши значеннєву перевагу англійського відповідника. Уперше в літературознавстві іншомовний аналог застосувала Тетяна Свербілова на протиположності більшості, які в межах власних академічних зацікавлень оперують поняттями хвороби та інвалідності (Ольга Бандровська, Тамара Гундорова, Оксана Узлова й інші). Отже, метою статті є увиразнення проєкції дизабіліті в теоретичному дискурсі США із залученням британського та європейського контекстів межі тисячоліть.

Ми можемо констатувати тематичну й семантичну різноплановість британського й американського просторів дизабіліті. Досліджувана проблема потребує системного підходу із залученням термінологічних баз багатьох дисциплін. Уважаємо доцільним продовження вивчення здобутків зарубіжних учених задля більш повного розкриття проблеми ненормативної тілесності й розширення обріїв вітчизняного літературознавства.

Ключові слова: студії дизабіліті, ненормативна тілесність, дисмодернізм, постструктуралізм, деконструкція.

In the context of contemporary challenges, such as the victims of the Revolution of Dignity and the numerous losses and mutilations during Russia's military aggression against Ukraine, the issue of studying disability in the light of its multidimensional nature and interdisciplinary links is a key issue for the domestic scientific community. In this context, the experience of Western countries is extremely important because of their long usage of an inclusive approach to corporal Others. Their values were formed in the second half of the twentieth century during both complex internal transformations and violent confrontation with the communist powers. Transatlantic states, being under pressure from the public, were therefore forced to embark on a path of progressive evolution in the rights of the most vulnerable layers of the society. The foundation of disability studies was laid in the vortex of this difficult struggle.

Non-normative corporal humanitarian studies in Ukraine are presented by a small number of works. In 2011, with the assistance of Canadian NGOs, the tutorial "Disability and Society" was published. In the philosophical sphere, Victoria Sukovata pursued the commonality and difference in the use and application of the terms invalidity and disability proving a significant advantage of the second one. For the first time in literature studies, Tetiana Sverbilova used a foreign language counterpart, as opposed to the majority who, within their own academic interests, operate on the concepts of illness and invalidity (Olga Bandrovskya, Tamara Gundorova, Oksana Uzlova, and others). Therefore, the purpose of our article is to express the projections of disability in the theoretical discourse of the United States with the involvement of the British and European contexts at the turn of the millennium.

We can state the thematic and semantic diversity of the British and American spaces of disability. The problem under study requires a systematic approach involving the terminological bases of many disciplines. We consider it efficient to continue studying the achievements of foreign scientists in order to reveal more fully the problem of non-normative corporeality and expand the horizons of domestic literary studies.

Key words: disability studies, non-normative corporeality, dismodernism, poststructuralism, deconstruction.

Постановка проблеми. Завершення буремного ХХ століття насичене вікопомними історичними подіями – падінням Берлінської стіни й об'єднанням Німеччини, крахом СРСР, а отже, і тоталітарної комуністичної системи. Відсутність Залізної завіси відкрила шлях до демократизації як для колишніх держав Варшавського договору, так і для пострадянських республік. Нова геополітична реальність у Європі сприяла успішному проникненню західних віянь у всі сфери їхнього життя – економіку, політику, культуру й науку. Проте найціннішим запозиченням став рух за права людини. Щойно утворені країни з різною інтенсивністю долучилися до цього процесу. Одні повернулися до авторитарних практик минулого, інші ж, як-от Україна, скидаючи рабські окови, поступально йдуть уперед задля побудови справедливих суспільств рівних можливостей для всіх, а особливо осіб з обмеженими можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені активно досліджують проблеми антропології, зокрема її інтегральної частини – людської тілесності нормативної та ненормативної природи. Відмінне хворе тіло частково стало предметом праць Ольги Бандровської [1], Тамари Гундорової [2], Тетяни Свербілової [4], Вікторії Суковатої [5], Оксани Узлової [6] та інших. Центральним терміном, що об'єднує більшість цих розвідок, є термін «дизабіліті». Уперше він уведений Вікторією Суковатою на протипагу наявному «інвалідність» у силу звуженого, здебільшого медико-патологічного семан-

тичного наповнення останнього та негативного історичного досвіду, обтяженого державно-інституційними обмежувальними заходами, спрямованими на ексклюзію людей з особливими потребами в тодішньому соціумі. Завдяки ж Тетяні Свербілової, котра проаналізувала мотив подорожі в сучасному сінематексті з позицій соціальної моделі дизабіліті, ми маємо змогу послуговуватися цим поняттям у межах українського літературознавства.

Постановка завдання. Попри значний внесок наших учених в аналіз ненормативної тілесності, їхні розвідки торкаються лише окремих аспектів питання. Отже, через різночитання та контроверсійність питання ми визначаємо метою статті аналіз американського теоретико-методологічного досвіду вивчення дизабіліті в трансатлантичному контексті кінця ХХ – початку ХХІ сторіч, а провідним завданням є ширший розгляд його концепцій і предметних взаємовпливів у працях Майкла Берубе та Леннарда Дж. Девіса.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ненормативної тілесності формалізувалося у Великій Британії та Сполучених Штатах Америки на межі тисячоліть в академічну дисципліну під загальною назвою disability studies (студії дизабіліті). Передумовами, що сприяли цьому процесу, були здобутки континентальної європейської філософії ХХ століття, а саме французів: Моріса Мерло-Понті («Феноменологія сприйняття» (1945 р.)), Мішеля Фуко («Психічна хвороба й особистість» (1954 р.)), «Історія безумства

в класичну епоху» (1961 р.), «Народження клініки» (1963 р.), «Психіатрична влада» (1973–1974 рр.), «Ненормальні» (1974–1975 рр.) і «Треба захищати суспільство» (1975–1976 рр.), Жака Лакана («Функція і царина мовлення й мови у психоаналізі» (1953 р.), «Тексти» (1966 р.), «Мова особистості» (1968 р.) і «Семінари 1953–1970 рр.»), Жюльєн Дельоза та П'єр-Фелікса Гваттарі (двотомник «Капіталізм і шизофренія» (1972–1980 рр.) й Жака Дерріди («Про граматологію», «Письмо і відмінність», «Голос і феномен» (1967 р.), «Поля філософії», «Розсіяння» (1972 р.), «Шпори. Стили Ніцше» (1978 р.), «Психея: винахід іншого» (1987 р.)). Представляючи повоєнні світоглядні течії феноменології, екзистенціалізму, структуралізму, постструктуралізму і психоаналізу, мислителі абсорбували, ретранслювали й направляли соціум у напрямі боротьби расових, гендерних, сексуальних і тілесних маргіналізованих груп за свої права. У цьому контексті в 60 роках ХХ століття британці Пол Хант, Вік Фінкелстайн і Майк Олівер пропонують соціальну модель дизабіліті на противагу панівній опресивній медичній. Тобто зміщується наголос у бік трансформації навколишнього зовнішнього простору під потреби людей з обмеженими можливостями та якісної зміни у сприйнятті й ставленні до таких осіб з боку здорової більшості. По іншу сторону Атлантики – у Сполучених Штатах Америки, на тлі невпинних темпів зростання хворих на туберкульоз, рак і СНІД, письменниця й активна громадська активістка Сьюзен Зонтаг у монографіях «Хвороба як метафора» (1978 р.) і «СНІД і його метафори» (1989 р.) прагнула як з історичної, так і тодішньої американської реальності з'ясувати культурно-літературні, художні й нефікційні метафоричні проєкції цих явищ.

Поступовий рух учених уже в 90 роках минулого сторіччя уможливив розширення досліджень дизабіліті в лоні гуманітарних наук і появу перших університетських курсів і програм, метою яких стали заперечення виключно медико-інституційного розв'язання проблем тілесних Інших, із зосередженням на ширшому міждисциплінарному підході з виходом на як діахронічні, так і синхронічні виміри в силу відмінностей у ставленні до людей з особливими потребами в різні часові періоди. Піддаючи критиці односторонній погляд із його концентрацією на порушенні, яке можна усунути тільки за допомогою лікаря чи експертної реабілітації, вчені з Великої Британії, США й Канади прагнули до вивчення соціально-культурних і політично-економічних першопричин у визначенні сутності дизабіліті.

Опрацювання різних моделей і теорій має визначати й розділити особистісні та колективні прояви фізичного чи психічного порушення задля викорінення їхньої стигматизації. Іншим не менш важливим аспектом стало залучення досвіду не тільки національного, а й міжнародного задля максимального розширення досліджуваних контекстів дизабіліті в повноті його взаємопроникнень і впливів.

Останнє десятиліття ХХ століття ознаменувалося появою в Сполучених Штатах низки учених-гуманітаріїв зацікавлених ненормативною тілесністю, серед них – Майкл Берубе та Леннард Дж. Девіс. Майкл Берубе – професор літератури в Пенсільванському державному університеті – публікує в 1994 році есе «Життя, як ми його знаємо: батько, син і генетична доля», яке присвячене його сину Джеймі із синдромом Дауна. Уже через два роки у світ вийшла біографічна книга «Життя, як ми його знаємо: батько, сім'я та виняткова дитина». У ній автор у напрочуд зворушливій манері описує труднощі й радощі виховання незвичного малюка. Дослідника цікавлять взаємовпливи, які його хвороба чинить у межах тетроди: сім'я – родина – друзі – суспільство. Він, звертаючись до здобутків мислителів і митців минулого та сьогодення (Сократа, Платона, Біблії, Августина Блаженного, Вільяма Шекспіра, Декарта, Людвіга Вітгенштайна, Марселя Пруста, Вільяма Фолкнера, Мішеля Фуко, Вілларда Квайна, Ноама Чомскі, Стівена Пінкера та інших), шукає відповіді на питання, пов'язані не тільки з історією та перспективами ставлення до людей із зайвою хромосомою, а й еволюцією системи ціннісних орієнтирів, які сформували моделі соціальної поведінки стосовно тілесних Інших у вигляді інституційних гарантій та індивідуальної готовності їх прийняття чи ігнорування [7].

Літератора цікавить також ширше коло проблем, як-от: права осіб з особливими потребами, стигми, пренатальне тестування, аборти, опанування мовою в ранньому віці, інклюзивне шкільництва, юридичні та економічні вияви дизабіліті. Не дивно, що його розповідь переповнена найрізноманітнішими термінами й численними міждисциплінарними покликаннями, а внутрішньо-особистий дискурс тісно переплетений із науковим. Однією з таких точок дотику є амніоцентез як рання діагностика генетичних відхилень плоду. Здійснення цієї процедури батьками, на думку Майкла Берубе, може призвести до прийняття рішення про аборт у разі виявлення порушень. Літературознавець хоча й наголошує на праві вільного вибору кожної молодої пари, все ж

виступає проти його реалізації. Однак він убачає особливу загрозу також і у «створенні суспільства, яке поєднує євгеніку із суворою фінансовою економією» [7, с. 52]. Політика самозваних моралістів, ідеологів вільного ринку й чиновників окремих державних установ із підтримки переривання вагітності у разі наявності дефектів ДНК задля позірною вдосконалення генофонду не має нічого спільного із загальнолюдськими принципами й продиктована насправді банальною фінансовою доцільністю. Не дивно, що мислителю інколи важко залишатися об'єктивним, тому іноді він удається до надмірно уїдливої риторики на їхню адресу. Проте з рештою, найсоліднішою мрією для вченого як із етичної, естетичної та батьківської перспективи є побачити Джеймі самим собі захисником, автором і найкращим власним представником [7, с. 264]. Реалізація цієї мрії Майкла Берубе показана в розвідці 2016 р. «Життя, як Джеймі знає його: виняткова дитина зростає», у якій він поділився соціальними та академічними досягненнями й невдачами сина за останні двадцять років [8]. Його праці стали цінним надбанням для студій дизабіліті, адже основані на життєвому досвіді й відкривають нові горизонти для побудови суспільства, основаного на повазі та захисті прав осіб із ненормативною тілесністю.

Усесвітньо відомою постаттю американських студій дизабіліті є Леннард Дж. Девіс – професор Іллінойського університету в Чикаго. Його монографія «Нав'язування нормальності: дизабіліті, глухота й тіло», побачила світ у 1994 році, а саме в період, коли питання ненормативної тілесності все ще залишалися на маргінесах американської гуманітаристики. У праці автор опирається на майже трьохсотлітні здобутки західної культури, мистецтва й літератури. Він порушує низку складних і контроверсійних питань, які пов'язані з концептами тіла, норми, ненормальності та дизабіліті на прикладах глухоти. Літературознавець виступає за встановлення термінологічної чіткості, а саме пропонує використовувати більш коректне словосполучення «люди з дизабіліті» (people with disabilities) на протигагу застарілому радянському й архаїчно-рудиментарному сьогодні «інваліди» (the disabled, disabled people, handicapped) [9].

Проаналізувавши панівні світоглядні парадигми від Просвітництва й до кінця ХХ століття, Леннард Дж. Девіс уважає, що дизабіліті постає в очах здорової більшості у двох основних модальностях: функція та зовнішній вигляд. У функціональній модальності дизабіліті розглядається як нездатність щось робити – говорити,

чути, бачити, ходити, маніпулювати тощо. Цей аспект дизабіліті є частиною цілої низки речей, які люди можуть чи не можуть реалізувати в силу різних обставин. Прикладом може слугувати особа, яка неспроможна зрозуміти точні науки, тому й відстає в навчанні. Проте це обмеження навряд чи можна назвати дизабіліті. Інша справа, коли людина втратила кінцівку й носить протез, тобто вона вже бачиться як індивід із дизабіліті [9, с. 11]. Творення ж маргіналізованого образу більшістю здійснюється через його деконструкцію шляхом візуалізації, тому людина з обмеженими можливостями й відповідно сприймається. На перший план висувається здатність здорових членів суспільства контролювати, обмежувати та патрулювати тілесного Іншого, що супроводжується припливом потужних емоційних реакцій, серед яких – жах, страх, жаль, співчуття й уникнення [9, с. 12]. У наступних розділах праці дослідник наводить численні зразки обох модальностей в історичній перспективі XVIII – ХХ сторіч через відтворення глухоти, божевілля чи інших фізично-психічних вад.

Іншою не менш значущою розвідкою Леннарда Дж. Девіса є «Схиляючись назад: дизабіліті, дисмодернізм та інші складні позиції» 2002 року. Ця книга є продовженням його попередніх напрацювань у сфері студій дизабіліті, проте її новаторським елементом стає введення літературознавцем поняття дисмодернізму як «нового виду універсалізму та космополітизму, що реагує на локалізацію ідентичності» й показує глобальний погляд на світ, а основним девізом – «форма, що слідує за дисфункцією» [10, с. 27]. На цих тезах мислитель виділяє три основні сфери дисмодерністської етики: care of the body, care for the body та care about the body. Першу можна перекласти як догляд за тілом, що є неодмінною умовою існування в споживацькому суспільстві. Тілесність кожного тут постає неповною без засобів гігієни, косметики та найрізноманітніших технологічних новинок, як-от: імплантатів, контактних лінз, інсулінових регуляторів тощо. Наступна галузь – це охорона здоров'я або лікування тіла. До цієї індустрії входять лікарні, аптеки, медичні страхові компанії, хоспіси, будинки престарілих, дослідницькі інститути й фармацевтичні компанії. Вони всі є певною мірою індустрією дизабіліті та експлуатують величезні фінансові зобов'язання перед людьми з найрізноманітнішими хворобами. Останню умовно можна йменувати «відстоювання тіла», адже її основною метою є боротьба за громадянські права численних пригноблених верств соціуму. Перші дві сфери продукують

репресивну залежність, а остання приводить до етики визволення [10, с. 27–28].

Виходячи з окресленого, у дисмодернізмі «ідеал не є гіпостазуванням нормального (себто панівного) суб'єкта, а має на меті створити нову категорію на основі часткового, неповного суб'єкта, реалізація якого є не автономією чи самостійністю, а залежністю та взаємозалежністю» [10, с. 30], а отже, «порушення стає правилом, а нормальність – фантазією» [10, с. 31]. Цими тезами Леннард Дж. Девіс робить відмінність універсальним шаблоном у творенні суспільних і політичних конструкцій, що об'єднують осіб з обмеженими можливостями з іншими. Мислитель розширює дизабіліті й на тілесність здорової більшості, оскільки кожна людина сьогодення охоплена потребою довершити свій щоденний вигляд, подолати незавершеність і наблизитися до омріяного ідеалу.

На початку XXI сторіччя британська гуманітаристика досягла значних успіхів у розробленні концепту дизабіліті, в тому числі літературознавчої. Особливою віхою в цьому процесі стало заснування у 2006 році у Великобританії наукового видання «Journal of Literary & Cultural Disability Studies (JLCDS)» («Журналу літературних і культурних досліджень дизабіліті»), метою якого є вироблення міждисциплінарного літературознавчого та культурологічного інструментарію студій дизабіліті. Редколегія журналу налічує близько п'ятдесяти видатних учених. Головою й редактором-засновником є Девід Болт – британський учений і фундатор міжнародної мережі дослідників дизабіліті (International Network of Literary & Cultural Disability Scholars). Дописувачі в статтях як аналізують методологічно-теоретичну основу, так і переосмислюють художню реалізацію дизабіліті в трансатлантичних англійських літературах у діахронічному та синхронному зрізах, роблячи особливий акцент на XIX, XX і XXI століттях. Значну увагу вони приділяють теорії травми та її взаємозв'язку з літературою дизабіліті (Деніел Моррісон) чи його малоімовірності (Джеймс Бергер), феномену божевілья (Браян Браун, Чарлі Бейкер, Рональд Картер, Пол Кроуфорд, Моріс Ліпседж, Бріта Марен Молдерс, Сьюзан Полі, Кейт Рівз, Стелла Розмарі Свен) і кінематографічному прочитанню

фікційних творів про людей з обмеженими можливостями (Алонсо Деларте й Мартін Норден).

Знаними вченими британських студій дизабіліті стали Маріан Коркер і Том Шекспір, котрі, розглядаючи перетин постмодернізму й дизабіліті, вказували на заперечення першим панівних медичної та соціальної моделей останнього як занадто радикальних і таких, що прагнуть до тотальної універсалізації. Глобальний досвід осіб з Іншим тілом напрочуд складний, а отже, потребує комплексного підходу та концентрації на таких тематичних полях: епістемології, яка базується на проблемних метаісторичних наративах і критиці припущень Просвітництва, що стосуються «реальності» та «істини»; онтологічному наголосі на невизначеності, нестабільності, гібридності, непередбачуваності, втіленні та рефлексивності; методологічному акценті на генеалогії, деконструкції та локалізованих знаннях; децентралізації суб'єкта та соціального світу, часто через звернення до мови, дискурсу та культури; включенні психоаналітичних здобутків до соціальної теорії; зміні відносин між знанням і владою; дедиференціації та детериторіалізації; апелювання до пізнання, відчуття й тіла, а також етики та соціальної справедливості [11, с. 1–18].

У другому тисячолітті в межах студій дизабіліті США, Великої Британії та Канади виникли численні концепції (кріп-теорія Роберта МакРуера [13], естетичної нервовості Ато Квайсона [14], теорія дизабіліті Тобіна Зібера [15], еко-кріп теорія [12], постколоніальних вимірів дизабіліті Клер Баркер [6] та інші), що потребують нашого подальшого вивчення.

Висновки. Отже, пунктирно окресливши провідні парадигми дизабіліті кінця XX – початку XXI сторіч, можемо констатувати його тематичну різноманітність, семантичну багатозначність і теоретичну цінність під час аналізу текстів художньої літератури. Досліджувана проблема, на нашу думку, потребує системного підходу з оперттям на терміносистеми низки дисциплін, як-от: філософії, соціології, культурології, медицини, політології тощо. Важливим на цьому шляху розглядаємо залучення напрацювань західних учених як способу методологічного збагачення українського літературознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандровська О.Т. Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 444 с.
2. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : есеї. Київ : Грані-Т, 2012. 548 с.
3. Інвалідність та суспільство : навчальний посібник / Л. Байда та ін. ; за заг. ред. Л. Байди, О. Красюкової-Енс. Київ : Київ. ун-т, 2011. 185 с.

4. Свербілова Т.Г. Мотив подорожі в сучасному синема-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліті (ненормативної тілесності). *Сучасні літературознавчі студії*. 2015. Вип. 12. С. 488–505.
5. Суковата В.А. Теорія «дизабіліті» та конструкції інвалідності в масовій культурі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. № 1. С. 84–98.
6. Barker Clare. *Postcolonial Fiction and Disability : Exceptional Children, Metaphor and Materiality*. London : Palgrave Macmillan UK, 2012. 256 p.
7. Bérubé Michael *Life As We Know It: A Father, A Family, and an Exceptional Child*. New York : Pantheon Books, 1996. 284 p. URL: <https://archive.org/details/lifeaswewknowitfa00br> (дата звернення: 06.11.2019).
8. Bérubé Michael *Life as Jamie Knows It: An Exceptional Child Grows Up*. Boston : Beacon Press, 2016. 224 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=HrcjjwEACAAJ&lpg=PP9&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 06.11.2019).
9. Davis Lennard J. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. New York and London : Verso, 1995. 203 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=zMzpCUVell4C&pg=PA5&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 06.11.2019).
10. Davis Lennard J. *Bending Over Backwards: Disability, Dismodernism, and Other Difficult Positions*. New York and London : NYU Press, 2002. 200 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=PWgVCgAAQBAJ&hl=uk&source=gbs_book_other_versions (дата звернення: 06.11.2019).
11. *Disability / Postmodernity : Embodying Disability Theory* / Edited by Mairian Corker, Tom Shakespeare. London : Continuum, 2002. 250 p.
12. *Disability Studies and the Environmental Humanities : Toward an Eco-Crip Theory* / Edited by Sarah Jaquette Ray and Jay Sibara ; foreword by Stacy Alaimo. Lincoln : University of Nebraska Press , 2017. 684 p.
13. McRuer Robert. *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York and London : New York University Press, 2006. 283 p.
14. Quayson Ato. *Aesthetic Nervousness: Disability and the Crisis of Representation*. New York : Columbia University Press, 2007. 264 p.
15. Siebers Tobin. *Anthony Disability Theory (Corporealities: Discourses Of Disability)*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2008. 238 p.